

Andrzej Mroziński

Ksiądz Zygmunt Chełmicki (1851-1922)

Collectanea Theologica 51/1, 49-68

1981

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

ANDRZEJ MROZIŃSKI, WARSZAWA

KSIĄDZ ZYGMUNT CHELMICKI (1851—1922)

Wśród inteligencji warszawskiej końcowego 30-lecia XIX i początku XX w. ważną siłę stanowiło duchowieństwo zaangażowane nie tylko w pracy duszpasterskiej, ale na wszystkich frontach życia publicznego. Jednym z księży wyróżniających się od reszty, który szczególnie zasługuje na uwagę, był Zygmunt Chełmicki, długoletni rektor kościoła popaulińskiego św. Ducha w Warszawie prałat kapituły katedralnej, protonotariusz apostolski, inicjator i wydawca Biblioteki Dzieł Chrześcijańskich, redaktor *Podręcznej encyklopedii kościelnej*, sekretarz Rady Regencyjnej, publicysta dzienników warszawskich, pisarz, tłumacz i głośny społecznik. Była to postać ciekawa i interesująca, jednakże nie doczekała się do tej pory obszerniejszej biografii, choć zasługiwałaby na monografię.

Nie licząc nekrologów, ogłoszono dotąd o Chełmickim zaledwie trzy krótkie biografie: w *Podręcznej encyklopedii kościelnej*, w *Polskim słowniku biograficznym* oraz w *Encyklopedii katolickiej*. Po spaleniu warszawskiego Archiwum Archidiecezjalnego brak do życia Chełmickiego źródeł aktowych. Na szczęście istnieje o nim sporo wiadomości, rozproszonych po współczesnej mu literaturze oraz w późniejszych opracowaniach, dotyczących Warszawy. One właśnie stały się podstawą niniejszego studium.

1. Młodość. Praca duszpasterska

Ks. Zygmunt Chełmicki pochodził ze starej rodziny szlacheckiej herbu Nałęcz, której gniazdem rodowym była Chełmica w ziemi dobrzyńskiej. Adam Boniecki wywodzi ród Chełmickich od Jana z Chełmicy, żyjącego w pierwszej połowie XIV w.¹ Nie wykrył wszakże w źródłach ani jednego Chełmickiego, który by piastował jakieś wyższe urzędy państwowe lub kościelne. Zdarzało się tylko, że niektórzy członkowie tej rodziny bywali sędziami, podsędkami, cześnikami, stolnikami, podkomorzymi ziemi dobrzyńskiej. Była to więc szlachta drobna, od której roilo się na całym Mazowszu².

¹ A. Boniecki: *Herbarz Polski*. T. 2. Warszawa 1900 s. 359—362.

² Ziemia dobrzyńska wchodziła w zasięg Mazowsza, choć od 1352 r. na-

Zygmunt był synem Wincentego Chełmickiego i Julii Sokołowskiej. Miał dwie siostry: Marię Albinową Trzebińską i Pelagię Marianową Gumkowską³. Z braku przekazów źródłowych trudno stwierdzić, czy rodzice Zygmunta posiadali jeszcze jakiś majątek ziemski.

Chełmicki urodził się w Warszawie 10 V 1851 r. Wstępną edukację pobierał w domu rodzinnym pod okiem rodziców. Wykształcenie średnie uzyskał w gimnazjum w Chełmnie, które ukończył w 1868 r. W tym jeszcze roku wstąpił do Seminarium Duchownego w Płocku⁴. W 1869 r. otrzymał święcenia niższe, a w 1872 r. był subdiakonem⁵. W tymże roku wyjechał do Münster (Monaster) w Westfalii i na tamtejszym uniwersytecie kontynuował studia teologiczne. Znalazłszy się po 20-tu latach przejazdem w tym mieście, z rozrzewnieniem wspominał swoje akademickie czasy, kiedy to z grupą 8 kolegów „na obczyźnie braterskimi złączony węzłami z wiarą i nadzieją przygotowywał się do twardych obowiązków życia”⁶. Studiował tam do 1873 r. pod zmienionym nazwiskiem⁷. Po powrocie do kraju został wyświęcony na kapłana 20 IX 1873 r. i objął wikariat przy katedrze płockiej oraz kapelanię szpitala św. Aleksego⁸. Ponieważ nie było jeszcze wówczas przy kościele katedralnym parafii, obowiązki Chełmickiego jako wikariusza katedralnego ograniczały się do zajęć chórowych w zastępstwie kanoników, głoszenia kazań i słuchania spowiedzi⁹.

„Zagranica wiele mu dała. Dojrzał tam umysłowo, nauczył się pracować i poznał wartość nauki, której do zgonu nie przestanie cenić i popierać ... już w 1877 r. przeniósł się do Warszawy, gdzie otrzymał od ówczesnego administratora Archidiecezji prałata Sot-

---

leżała administracyjnie do woj. inowrocławskiego. Zob. *Atlas historyczny Polski*. Warszawa [1977] mapy 3, 4, 5a, 5b, 12, 20.

³ *Elenchus cleri... Dioecesis Plocensis pro anno Domini 1870*. Przy: *Directorium ad... horas canonicas missasque celebrandas... pro anno Domini 1870*. Varsaviae [1869] s. 4; M. Godlewski: *Chełmicki Zygmunt*. W: *Pol. słow. biogr.* T. 3. Kraków 1937 s. 277; A. Boniecki: *Herbarz...*, t. 2 s. 362.

⁴ *Elenchus cleri... Dioecesis Plocensis pro anno Domini 1873...*, s. 18. — Chełmicki był jedynym klerikiem na IV kursie.

⁵ *Tamże*.

⁶ Z. Chełmicki: *W Brazylii. Notatki z podróży*. T. 1. Warszawa 1892 s. 22—23.

⁷ Informacja ks. dra M. Grzybowskiego z Płocka, za którą uprzejmie dziękuję. — Ponieważ trudno było w Królestwie w tym czasie uzyskać paszport na wyjazd na studia zagraniczne, podawano władzom inne powody wyjazdu np. konieczność odbycia kuracji w uzdrowisku zagranicznym. Znalazłszy się na obcej uczelni, studiowano pod zmienionym nazwiskiem. Zob. H. E. Wyczawski: *Arcybiskup Zygmunt Szczęsny Feliński 1822—1895*. Warszawa 1975 s. 87.

⁸ *Elenchus cleri... Dioecesis Plocensis pro anno Domini 1875*. Varsaviae 1876 s. 8.

⁹ Parafię przy katedrze płockiej utworzono dopiero w 1965 r. Zob. [T. Żebrowski]: *Z dziejów parafii [katedralnej]*. W: *Diecezja płocka*. Płock 1978 s. 79.

kiewicz¹⁰ rektorat kościoła św. Ducha (dawniej paulinów). Dla bractwa niemieckiego, które istniało przy tym kościele, miał odtańd niemieckie kazania i w tym języku udzielał im św. sakramentów. W 1878 r. mową pełną oryginalnych myśli i młodzieńczego zapału, wypowiedzianą na nabożeństwie żałobnym za duszę śp. Józefa Mianowskiego¹¹, w której umiał ująć głęboko postać b. rektora Szkoły Głównej i uwydatnić jego zasługi dla nauki polskiej, podbił ks. Chełmicki umysły słuchaczy i zwrócił na siebie uwagę ówczesnej inteligencji warszawskiej. Od tej chwili wypływa na widownię życia w stolicy i żywy bierze w nim udział¹².

Do tej trafnej oceny, wyrażonej przez bpa Godlewskiego, należy dodać, że powodem przeniesienia się Chełmickiego z Płocka do Warszawy była z jednej strony ambicja i chęć znalezienia w stolicy szerszego pola działania, z drugiej życzliwość świątłego bpa płockiego Wincentego Popiela¹³ i administratora warszawskiego Antoniego Sotkiewicza, który chętnie widział w Warszawie uzdolnionych księży¹⁴. Początkowo przydzielono Chełmickiego do pomocy rektorowi kościoła popaulińskiego Jakubowi Ballachowi, a dopiero w 1878 r. zajął on miejsce Ballacha jako samodzielny rek-

¹⁰ Antoni Sotkiewicz (1826—1901) z Diec. Sandomierskiej, kandydat teologii Akademii Duchownej w Warszawie, wyswięcony na kapłana w 1849 r., profesor prawa kan. w tejże Akademii w latach 1861—1867, od 1862 referent konsystorza warszawskiego, 1864—1877 redaktor „Przeglądu Katolickiego”, 1877—1883 administrator apost. Archidiec. Warszawskiej, 1883—1901 biskup sandomierski. P. Kubicki: *Antoni Ksawery Sotkiewicz biskup sandomierski 1826—1901*. Sandomierz 1931; W. Wójcik: *Bp Antoni Sotkiewicz (1826—1901)*. Prawo Kanon. R. 17: 1974 nr 1/2 s. 169—194; R. Żmuda: *Działalność dydaktyczna i pisarska profesorów i wychowawców warszawskiej Akademii Duchownej 1837—1867*. Warszawa 1979 s. 225—228.

¹¹ Józef Mianowski (1804—1879), lekarz, wykładowca Akademii Medyko-Chirurgicznej w Wilnie w latach 1832—1841, profesor także Akademii w Petersburgu 1841—1860, rektor Szkoły Głównej w Warszawie 1862—1869. Jego uczniowie nazwali ufundowaną przez społeczeństwo w 1881 instytucję pomocy naukowej Kasą im. Mianowskiego. S. Kieniewicz: *Mianowski Józef*. W: *Pol. słow. biogr.* T. 20 s. 523—525.

¹² M. Godlewski: *Chełmicki Zygmunt*, s. 277.

¹³ Wincenty Teofil Chościak Popiel (1825—1912), kapłan Diec. Kieleckiej, doktor teologii, rektor Akademii Duchownej w Warszawie 1862—1863, biskup płocki 1863—1875, biskup kujawsko-kaliski 1875—1883, arcybiskup warszawski 1883—1912, autor *Pamiętniów* (Cz. 1—2. Wyd. J. Urban. Kraków 1915). A. Pleszczyński: *Dzieje Akademii Duchownej Rzymsko-Katolickiej warszawskiej*. Warszawa 1909 s. 78—80; I. Kłopotowski: *Arcybiskup metropolita warszawski Wincenty Chościak Popiel*. Warszawa 1912; R. Żmuda: *Działalność... profesorów... Akademii Duchownej*, s. 211—214.

¹⁴ O gorliwych i świątłych księży z innych diecezji zabiegał już arcybp Z. Sz. Feliński (I. Domagalski, A. Dunajewski, Z. Golian, L. Jażdżewski, H. Kossowski, W. Morawski, W. Ożarowski, W. Popiel), a Sotkiewicz, pozostający blisko osoby Felińskiego, patrzył na jego działalność i później ją naśladował. Zob. H. E. Wyczański: *Arcybiskup... Feliński*, s. 208.

¹⁵ *Elenchus cleri... Archidioecesis Varsaviensis pro anno Domini 1878*, s. 18.

tor¹⁵. Obowiązki te pełnił przez 44 lata aż do swojej śmierci w 1922 r., początkowo sam, później z przydzielanymi mu pomocnikami: w latach 1881—1886 z ks. Romualdem Jankowskim, 1886—1889 z ks. Stanisławem Podczaskim, w latach 1890—1902 znowu sam, 1903—1914 z ks. Alojzym Volkmerem, którego wciągnął do współpracy literackiej, 1915—1920 z ks. Emilem Szumińskim, 1920—1922 z ks. Janem Gołędzinowskim¹⁶. Podrzędne stanowisko rektora kościoła, jakim Sotkiewicz go obdarzył, tym się tłumaczy, że przy kościele św. Ducha potrzebny był ksiądz ze znajomością języka niemieckiego, a Chełmicki władał nim doskonale. Sam rektor nie próbował nigdy zmienić tej posady na lepsze beneficjum. Po prostu nieliczne zajęcia duszpasterskie przy wymienionym kościele pozwalały mu na inne prace (publicystykę, działalność wydawniczą i charytatywną). Wprawdzie kościół ten przynosił mu skąpe dochody, ale uzupełniał je honorariami za publikowane książki i artykuły, a od 1901 r. wpływami z założonego wydawnictwa *Biblioteka Dzieł Chrześcijańskich*¹⁷, że nawet uchodził za człowieka zamożnego. Mieszkał Chełmicki w części zabudowań popaulińskich. Czy, zostawszy w 1903 r. kanonikiem katedralnym, zmienił mieszkanie, nie udało się stwierdzić. W każdym razie w kościele popaulińskim urządzono mu po latach (1922) nabożeństwo pogrzebowe¹⁸, a to by wskazywało, że mieszkał przy nim do końca.

2. Publicystyka

W 1881 r. w gronie znanych w Warszawie konserwatywnych działaczy ze sfer ziemiańskich powstała myśl założenia w stolicy Królestwa Polskiego organu prasowego. Stało się nim „Słowo”, oczywiście również o profilu konserwatywnym. W redakcji „Słowa” obok wielu znakomitości literackich znalazł się i Chełmicki, który od początku istnienia dziennika, tj. od 1882 r., był odpowiedzialny oficjalnie za dział felietonowy¹⁹, faktycznie zaś miał duży wpływ na cały zespół redakcyjny. Przyczyniały się do tego niewątpliwie jego zalety towarzyskie, szeroka wiedza, jego stan duchowny oraz rosnąca popularność i wpływy w związku z rozwijaną przezeń równocześnie akcją filantropijną. Kiedy redaktor naczelny „Słowa” Henryk Sienkiewicz²⁰ był pochłonięty osobistymi kłopotami i zaj-

¹⁵ Toż na lata 1881, 1886, 1903, 1916, 1920. — Po zgonie Chełmickiego rektorat kościoła św. Ducha objął ks. Jan Gnatowski, podobny do Chełmickiego działacz i publicysta z Archidiec. Lwowskiej.

¹⁷ O wydawnictwie tym przygotowuję osobne studium.

¹⁸ Zob. przyp. 123.

¹⁹ Z. Kmiecik: *Prasa polska w Królestwie Polskim i Imperium Rosyjskim w latach 1865—1918*. Warszawa 1976 s. 25.

²⁰ Henryk Sienkiewicz (1846—1916), podróżnik i najgłośniejszy polski powieściopisarz, współwłaściciel „Niwy”, redaktor „Słowa” w latach 1882—1887, drukował na łamach prasy warszawskiej, krakowskiej, poznań-

mował się pisaniem *Trylogii*, na Chełmickim spoczywał wtedy główny obowiązek redagowania pisma²¹.

Artykuły, jakie Chełmicki zamieszczał od 1882 r. w „Słowie”, dotyczyły głównie sytuacji politycznej w świecie, mniej w Królestwie, później ograniczył się w zasadzie do pisania recenzji nowo wydanych książek w kraju i za granicą²². Odszedł z redakcji „Słowa” w 1899 r. z chwilą objęcia pisma przez Antoniego Wrotnowskiego²³. Nie zaniechał wszakże całkiem pisania doń artykułów. Dodać trzeba, że zamieszczał Chełmicki ponadto, choć rzadziej, artykuły w innym piśmie o podobnym profilu, mianowicie w „Niwie”²⁴, nie licząc kilku pozycji w „Gazecie Świątecznej”. Ogółem ogłosił Chełmicki 678 artykułów publicystycznych.

Publicystyka Chełmickiego, podobnie jak jego działalność dobroczynna — o której niżej — przysparzała mu znacznej popularności, a już bardzo głośne w Warszawie stało się jego nazwisko, gdy w 1885 r. wygłosił i wydrukował wspaniałą mowę na pogrzebie Antoniego Edwarda Odyńca²⁵, podobną do mowy na pogrzebie J. Mianowskiego.

3. Filantrop

Dar organizatorski i pomysłowość, a przy tym duże uczulenie na potrzeby i biedę ludzką, skłoniły Chełmickiego do zajęcia się pracą filantropijno-społeczną. Prowadził ją równolegle i z nie mniejszym zaangażowaniem jak pracę publicystyczną. Na łamach „Słowa” ukazywały się od czasu do czasu jego felietony, będące odzwier-

---

skiej i lwowskiej swe powieści i nowele, zanim ukazały się one jako druki zwarte. W uznaniu zasług pisarskich otrzymał w 1900 r. na jubileusz 25-lecia pracy mająteczek Obłęgerek k. Kielc. W 1905 r. przyznano mu nagrodę Nobla. Podczas I wojny światowej założył przy udziale innych działaczy Szwajcarski Komitet Generalny pomocy Ofiarom Wojny w Polsce i został jego prezesem. Jego dzieła doczekały się bardzo wielu wydań i przekładów na wiele języków obcych. J. Krzyżanowski: *Henryk Sienkiewicz. Kalendarz życia i twórczości*. Wyd. 2. Warszawa 1956.

²¹ Z. Kmieciak: *Prasa polska...*, s. 23.

²² Pełny zestaw artykułów Chełmickiego (łącznie z drukami zwartymi 690 pozycji) ukaże się przy jego biografii w 1-szym tomie *Słownika polskich teologów katolickich*, przygotowany przez A. Mrozińskiego.

²³ Antoni Wrotnowski (1823—1900), prawnik, publicysta, członek dyrekcji Tow. Kredytowego Ziemińskiego w Warszawie, potem poseł na sejm galicyjski i dyrektor Banku Krajowego we Lwowie, autor szeregu rozpraw, reprezentował lojalizm wobec wszystkich trzech zaborców. *Wiel. enc. powsz. PWN*. T. 12 s. 510.

²⁴ W „Niwie” zamieszczał Chełmicki artykuły w latach 1885, 1891.

²⁵ J. Kulczycka-Saloni: *Życie literackie Warszawy w latach 1864 — 1892*. Warszawa 1970 s. 243. — Antoni Edward Odyniec (1804—1885), filareta i przyjaciel Mickiewicza, poeta, tłumacz, wydawca, pamiętnikarz, redaktor „Kuriera Wileńskiego”, potem „Kuriera Warszawskiego”. R. Skręt: *Odyniec Antoni Edward*. W: *Pol. słow. biogr.* T. 23 s. 571—576.

cedzeniem jego zainteresowań kwestią robotniczą i socjalną²⁶ oraz szukaniem dróg ich rozwiązania np. bezrobocia²⁷. Talent organizatorski Chełmickiego ujawnił się w 1880 r., kiedy to założył w Zieloncu pod Warszawą schronisko dla starych nauczycielek. Dwa lata później, wykorzystując swoje wpływy we wszystkich warstwach ówczesnego społeczeństwa warszawskiego, doprowadził do założenia wraz z innymi działaczami Kas Rzemieślniczych. Kiedy w czerwcu 1884 r. po dużym wylewie Wisły, który objął całe Powiśle, grono literatów i malarzy zawiązało w redakcji „Wędrowca”²⁸ Komitet Pomocy dla Powodzian i stworzono specjalne wydawnictwo „Na Pomoc” w jego skład wszedł przede wszystkim ks. Chełmicki, a następnie T. Czapelski²⁹, M. Gawalewicz³⁰, A. Sygietyński³¹ i inni³². W 1888 r. został Chełmicki wiceprezesem warszawskiego Towarzystwa Przeciwzembraczego³³, którego prezesem był oberpolicmajster warszawski generał-adiutant Mikołaj Wasiliewicz Kleigels. Trzeba dodać, że Chełmicki kilkakrotnie zabierał głos w kwestii zebranych ulicznej na łamach „Słowa”³⁴.

W marcu 1891 r. Mikołaj Glinka, wpływowa postać wśród ówczesnego ziemiaństwa w Kongresówce³⁵, zaproponował Chełmickiemu wyjazd do Brazylii w celu zbadania sytuacji polskich emigrantów, którzy opuścili kraj, udając się za ocean „za chlebem”, ale w Brazylii zamiast dobrobytu narazili się na nędzę³⁶. Chełmicki, otrzymawszy pozwolenie na wyjazd od arcybpa W. Popiela, wyruszył z Glinką z Warszawy 25 III 1891 r. Przemierzywszy koleją

²⁶ *Opieka nad pracą małoletnich w fabrykach*. Słowo. R. 4: 1885 nr 166 s. 2; nr 167 s. 2; nr 168 s. 2; nr 171—173 s. 2—3.

²⁷ *Szkola rzemiosł*. Słowo. R. 8: 1890 nr 200 s. 1—2.

²⁸ „Wędrowiec” wydawany w latach 1863—1906 w Warszawie, początkowo jako tygodnik geograficzno-krajoznawczy, został zamieniony za redaktora A. Gruszeckiego (1884—1888) na pismo artystyczno-literackie. Był odąd organem przedstawicieli polskiego naturalizmu. *Wiel. enc. powsz.* PWN. T. 12 s. 202.

²⁹ Tadeusz Czapelski (XIX/XX), dziennikarz warszawski, potem redaktor „Kuriera Codziennego”, sekretarz Ossolineum we Lwowie, redaktor „Kroniki Powszechnej” i „Niedzieli”. *Ilustr. enc. Trzaski Everta i Michalskiego*. T. 1 kol. 712.

³⁰ Marian Gawalewicz (1852—1910), powieściopisarz, felietonista, redaktor. *Tamże*. T. 2 kol. 191.

³¹ Antoni Sygietyński (1850—1923), powieściopisarz, nowelista, krytyk literacki i artystyczny, pracował w redakcji „Wędrowca”. J. Z. Jakubowski: *Antoni Sygietyński*. W: Tegoż: *Z dziejów naturalizmu w Polsce*. Wrocław 1951 s. 25—46.

³² K. Beylin: *Dni powszednie Warszawy w latach 1880—1900*. Warszawa 1967 s. 133—134.

³³ A. Zaleski: *Towarzystwo warszawskie*. Warszawa 1971 s. 12.

³⁴ Słowo. R. 11: 1892 nr 279 s. 1; R. 12: 1893 nr 2 s. 1; nr 69 s. 1.

³⁵ Mikołaj Glinka h. Trzaska, właściciel Szczawina i Suska. A. Boniecki: *Herbarz Polski*. T. 6. Warszawa 1903 s. 76.

³⁶ Z. Chełmicki: *W Brazylii. Notatki z podróży*. T. 1. Warszawa 1892 s. 4.

całą Europę, dotarli do Portugalii, a z Lizbony statkiem udali się do Brazylii. Zebrany w czasie podróży materiałem obserwacyjnym, owocem którego była później książka *W Brazylii*³⁷, obalił Chełmicki mirażę emigracyjne, dając w ich miejsce brutalny obraz cierpiących głód i nędzę polskich emigrantów. Po powrocie do kraju latem 1891 r. zajął się Chełmicki ich repatriacją³⁸.

W 1894 r. założył autor książki *W Brazylii* Towarzystwo Domów Zarobkowych, Przytułków Noclegowych i Tanich Kuchen³⁹, przejąwszy część urzędzeń z podobnych, lecz ledwie vegetujących, instytucji dobroczynnych. Jako prezes począł konsekwentnie powiększać początkowy skromny kapitał i roztropnie nim dysponować. W konsekwencji tej działalności powstały nie tylko tanie jadłodajnie, łaźnie i przytułki noclegowe, ale także domy zarobkowe, przez które starał się zapobiegać i przezwyciężać bezrobocie i żebractwo uliczne. Z inicjatywy Chełmickiego otwarto 21 V 1898 r. w Warszawie retrospektywną wystawę malarstwa polskiego⁴⁰. W skład komitetu organizacyjnego wystawy, na czele którego stanął Chełmicki, weszli A. Badowski⁴¹, J. Kotarbiński⁴² i J. Ryszkiewicz⁴³. Z sugestii Chełmickiego dochód z wystawy przeznaczono na potrzeby warszawskiego Towarzystwa Przeciwżebraczego. Chełmicki był także jednym z organizatorów utworzonej w 1899 r. warszawskiej Kasy Przeworności i Pomocy dla Literatów i Dziennikarzy, zwanej potocznie Kasą Literacką⁴⁴. W tym samym roku odznaczony został orderem św. Stanisława 3 kl.⁴⁵ W 1905 r. zorganizował komitet zbierania składek na ofiary wojny japońskiej, a kilka lat później powołał do życia Towarzystwo Pomocy i Oszczędności dla Duchowieństwa Archidiec. Warszawskiej. Organizował także kursy społeczne dla księży⁴⁶.

³⁷ Zob. przyp. 36. Książka jest 2-tomowa, t. 1 s. nlb. 6, 207, III, t. 2 s. 217, III.

³⁸ Tamże. T. 1 s. nlb. 5—6.

³⁹ *Z mojej wędrówki po zakładach ks. Chełmickiego*. Błuszcz. R. 37: 1908 nr 49 s. 552—553.

⁴⁰ *Bohaterowie tygodnia*. Ks. Prałat Chełmicki. Niwa. R. 27: 1898 nr 24 s. 459—460.

⁴¹ Adam Badowski (1857—1903), artysta malarz, działający w Warszawie od ok. 1887 r., od 1901 r. profesor Szkoły Rysunkowej. F. Kopera: *Badowski Adam*. W: *Pol. słow. biogr.* T. 1 s. 212.

⁴² Józef Kotarbiński (1849—1928), aktor i krytyk literacki oraz teatralny, występował jako aktor w Warszawie i Krakowie, gdzie był też dyrektorem Teatru Miejskiego. Z. Jabłoński: *Kotarbiński Józef Karol Jan*. W: *Pol. słow. biogr.* T. 14 s. 455—458.

⁴³ Józef Ryszkiewicz (1856—1925), artysta malarz, działający w Warszawie. *Ilustr. enc. Trzaski, Everta i Michalskiego*. T. 4 kol. 1008.

⁴⁴ M. Godlewski: *Chełmicki Zygmunt*, s. 277; J. Kulczycka-Saloni: *Życie literackie Warszawy...*, s. 67—72.

⁴⁵ *Elenchus cleri... Archidioecesis Varsaviensis pro anno Domini 1899*, s. 24.

⁴⁶ M. Godlewski: *Chełmicki Zygmunt*, s. 277.

4. Wydawca

Następny nurt działalności ks. Chełmickiego — obok pracy duszpasterskiej, publicystycznej i społeczno-filantropijnej — stanowi podjęta przezeń w 1900 r. akcja wydawnicza. Powołał do życia pomnikowe wydawnictwo pod nazwą *Biblioteka Dzieł Chrześcijańskich*, którego stał się zarazem redaktorem. Wydane w ramach tego wydawnictwa liczne książki z *Podręczną encyklopedią kościelną* na czele świadczą chlubnie o wydawniczych i redakcyjnych zdolnościach ich inicjatora⁴⁷. Ujawnił się przy tym prawdziwie pozytywistyczny umysł Chełmickiego, realizujący ideę swej epoki, tzn. „pracy od podstaw” w dziedzinie publikowania najpotrzebniejszej literatury teologicznej i religijnej.

W uznaniu zasług, jakie Chełmicki położył na niwie wydawniczej — wydał 64 dzieła w 148 woluminach — i publicystycznej arcybp W. Popiel wprowadził go w 1903 r. do kapituły katedralnej⁴⁸, w której posunął się w 1914 r. na prałaturę kustosza⁴⁹. W 1910 r. powołano go do konsystorza w charakterze sędziego surogata. Zasługi Chełmickiego dostrzegała również Akademia Duchowna w Petersburgu, promując go w 1909 r. na doktora teologii *honoris causa*⁵⁰. Było to nie byle jakie wyróżnienie, skoro się zważy, że uczelnia ta bardzo oszczędnie udzielała stopni doktorskich, zwyczajnych i honorowych.

Działalność wydawniczą, jak i publicystyczną, Chełmickiego przedstawiam szerzej w studium oddzielnym.

5. Działalność polityczna

W poglądach był ks. Chełmicki zbliżony do lekarza i profesora Ignacego Baranowskiego, koryfeusza tzw. ugodowców⁵¹. Ówczesna sytuacja polityczna w Królestwie była bardzo ciężka, były to prze-

⁴⁷ J. Duchniewski: *Biblioteka Dzieł Chrześcijańskich*. W: *Enc. katol.* T. 2 kol. 194—195.

⁴⁸ *Elenchus cleri... Archidioecesis Varsaviensis pro anno Domini 1904*, s. 26.

⁴⁹ *Toż pro anno Domini 1915*, s. 11.

⁵⁰ *Wysokie odznaczenie* [doktorat h. c. ks. Z. Chełmickiego]. *Dzień. R.* 1909 nr 143 s. 2. — W wydawanym przez Akademię roczniku *Academia Caesarea Romano-Catholica Ecclesiastica Petropolitana* doliczyłem się zaledwie kilkunastu wypadków nadania stopnia doktora najwybitniejszym uczonym.

⁵¹ Ignacy Baranowski (1833—1919), lekarz, wykładowca w petersburskiej Akademii Medyko-Chirurgicznej, w Szkole Głównej w Warszawie i w rosyjskim warszawskim Uniwersytecie, zasłużony dla kultury polskiej przez materialne popieranie różnych wydawnictw, początkowo nieprzychylnie nastawiony do caratu, później należał do grupy tzw. ugodowców i był filarem Stronnictwa Polityki Realnej, usiłując bronić polskość przez współpracę z rządem. A. Wrzosek: *Życie i zasługi społeczne Ignacego Baranowskiego*. Poznań 1923.

cież czasy rusyfikatorów Józefa Hurki († 1901), warszawskiego gubernatora i Aleksego Apuchtina († 1904), warszawskiego kuratora szkolnego. Szalejąca cenzura i rozbudowany carski aparat policyjny pozbawiały obywateli rzetelnych informacji, jakich dostarczała w innych państwach prasa. Andrzej Niemojewski⁵² bardzo krytykował ugodowych dziennikarzy, m. in. i Chełmickiego, twierdząc, że na ich biurkach tworzy się opinię publiczną, nieodzwierciedlającą całej prawdy⁵³.

Chełmicki należał — jak zaznaczono — do grupy ugodowców, zwanych później realistami, którzy, dążąc do złagodzenia systemu carskiego, ułożyli tzw. „Memoriał Dwudziestu Trzech”, podpisany również przez Chełmickiego. Zawarto w nim postulaty równouprawnienia ludności polskiej z rosyjską, tolerancji religijnej i poszanowania praw do używania języka polskiego. Równocześnie zapewniano w memoriale o „wierności dla tronu”, oddaniu monarsze oraz trosce o jedność państwową⁵⁴. Memoriał ten złożono 10 XI 1904 r.

⁵² Andrzej Niemojewski (1864—1921), poeta, prozaik, dramaturg, publicysta, redaktor i wydawca „Myśli Niepodległej”, wolnomyśliciel i krytyk religii chrześcijańskiej. W. Maciąg: *Wstęp do: Wybór poezji* [A. Niemojewskiego]. Kraków 1955; H. Chyliński: *Wstęp do: Bóg czy człowiek? Wybór dzieł* [A. Niemojewskiego]. Warszawa 1960; *Nowy Korbut*. T. 15. Warszawa 1975 s. 111—122.

⁵³ H. Kiepuska: *Warszawa w rewolucji 1905—1907*. Warszawa 1974 s. 64.

⁵⁴ *Tamże*, s. 65. — Główni ugodowcy to I. Baranowski, A. Donimirski, L. Grendyszyński, Z. Lubomirski, E. Piltz, W. Spasowicz. Blisko nich stał A. Krasieński. O Baranowskim zob. przyp. 51. — Antoni Donimirski (1846—1912), doktor praw, publicysta, polityk, społecznik, działacz na Pomorzu, potem w Wiedniu, od 1887 r. w Warszawie, był współpracownikiem kilku czasopism, wpływowym członkiem Stronnictwa Polityki Realnej. A. Mańkowski: *Donimirski Brochwicz Antoni*. W: *Pol. słow. biogr.* T. 5 s. 323—324. — Lubomir Grendyszyński (1859—1922), publicysta, działacz społeczny, redaktor „Niwy”, założyciel „Kurieria Niedzielnego”, przekształconego następnie w „Tygodnik Polski”. Założył z innymi „Kurier Polski” w 1916 r. wszedł do Rady Stanu, był po wskrzeszeniu Polski sekretarzem Rady Ministrów. W. Giełżyński: *Grendyszyński Lubomir*. W: *Pol. słow. biogr.* T. 8 s. 575—576. — Zdzisław książę Lubomirski (1865—1941), prawnik polityk, działacz społeczny, od 1916—1917 prezydent Warszawy, członek Stronnictwa Polityki Realnej, 1917—1918 członek Rady Regencyjnej, 1928—1935 senator Polski. J. Pajewski: *Lubomirski Zdzisław*. W: *Pol. słow. biogr.* T. 18 s. 66—69. — Erazm Piltz (1851—1929), publicysta, w latach 1878—1879 wydawał „Nowiny”, potem ze Spasowiczem w Petersburgu „Kraj”, współpracownik „Słowa”, po 1918 r. poseł Polski w Jugosławii i Czechosłowacji, wiceminister spraw zagranicznych. *Wiel. enc. powsz. PWN*. T. 8 s. 666. — Włodzimierz Spasowicz (1829—1906), prawnik, krytyk i historyk literatury, profesor Uniw. w Petersburgu, po dymisji adwokat w Warszawie, założyciel miesięcznika „Ateneum” w Warszawie, redaktor tygodnika „Kraj” w Petersburgu. *Tamże*. T. 10 s. 690—691. — Adam hrabia Krasieński (1870—1909), wnuk poety Zygmunta, redaktor pism, działacz społeczny i polityczny, ostatni potomek głównej linii ordynacji Krasieńskich, był jednym z twórców Stronnictwa Stańczyków. W 1905 r. z innymi utworzył stronnictwo

na ręce Piotra Światopełk-Mirskiego, petersburskiego ministra spraw wewnętrznych⁵⁵, aby przedstawił go cesarzowi Mikołajowi II. Kiedy w 1905 r. powstało Stronnictwo Polityki Realnej, wszedł doń Chełmicki wraz z całą grupą ugodowców i pełnił w nim kierowniczą rolę do 1914 r.⁵⁶ Nic więc dziwnego, że gdy zawakowało w 1909 r. po śmierci metropolity Apolinarego Wnukowskiego arcybiskupstwo mohylewskie, rząd carski ofiarował je Chełmickiemu. On jednak propozycji nie przyjął. Kiedy zaś w 1912 r. czynniki kościelne wysunęły po śmierci metropolity W. Popiela jego kandydaturę na arcybiskupstwo warszawskie, rząd nie dopuścił do jego prekonizacji, uważając go za człowieka niebezpiecznego na terenie Królestwa⁵⁷. Po prostu sądzono, że o ile jako metropolita mohylewski i rezydujący w Petersburgu prezes Kolegium Duchownego byłby jako ugodowiec lojalny wobec rządu, o tyle w Królestwie jako metropolita warszawski przy wielkiej jego popularności mógłby się okazać osobistością bardzo niewygodną. Wiedzano przecież, że ugodowe poglądy Chełmickiego są tylko dymną zasłoną, za którą się kryje jego kulturalna i społeczna praca dla Polaków, „aby łatwiej mogli przetrwać”.

Wrzenie rewolucyjne w 1905 r. umożliwiło Polakom podjęcie nowych inicjatyw w Królestwie. Ks. Marcei Godlewski⁵⁸, drugi obok Chełmickiego głośny warszawski działacz społeczny, postanowił podjąć dla rozwiązania kwestii robotniczej szerszą akcję kościelną, kierowaną przez księży, w oparciu o encyklikę pap. Leona XIII *Rerum novarum*, pod patronatem episkopatu, a realizowaną przez świeckich pracowników katolickich. Przeciwestawiał Demokrację Chrześcijańską Demokracji Narodowej. Otóż w skład Komisji Pracy Społecznej, powołanej 9 I 1905 r. przez episkopat Królestwa, a kierowanej przez sufragana warszawskiego bpa Ka-

---

two „Spójnia”, mniej ugodowe od Stronnictwa Polityki Realnej. Od 1906 r. prezes Rady Nadzorczej Macierzy Szkolnej podjął walkę z rusyfikacją, Z. Sudolski: *Krasiński Adam*. W: *Pol. słow. biogr.* T. 15 s. 168—169.

⁵⁵ Piotr Dmitriewicz książę Światopełk-Mirski, minister spraw wewnętrznych Rosji w latach 1904—1905, był wnukiem Polaka Tomasza Teofila, posła na sejm Królestwa Polskiego, powstańca 1831 r. I. Ichnatowicz: *Vademecum do badań nad historią XIX i XX wieku*. T. 2. Warszawa 1971 s. 161; A. H. Kasznik: *Mirski Tomasz Teofil*. W: *Pol. słow. biogr.* T. 21 s. 352.

⁵⁶ A. Kiepuska: *Warszawa w rewolucji...*, s. 163—164.

⁵⁷ M. Godlewski: *Chełmicki Zygmunt*, s. 277.

⁵⁸ Marcei Godlewski (1865—1945), kapłan Diec. Sejneńskiej, doktor teologii, wyświęcony na kapłana w 1888 r., po różnych wikariatach przeniósł się do Warszawy w 1896 r. i do 1902 r. wykładał w Seminarium Duchownym, 1906—1915 był rektorem kościoła św. Marcina, następnie proboszczem parafii WW. Świętych. Antysemita, lecz w czasie ostatniej wojny opiekun Żydów, głośny działacz społeczny. *Godlewski Marcei*. W: *Pol. słow. biogr.* T. 8 s. 180—181.

zimierza Ruszkiewicza⁵⁹, wszedł obok Godlewskiego, ks. Aleksandra Kakowskiego⁶⁰ oraz ks. Leopolda Łyszkowskiego⁶¹ również ks. Chełmicki⁶². Komisja ta zajęła się opracowaniem zasad Demokracji Chrześcijańskiej, oczywiście swoiście rozumianej. W tym charakterze uczestniczył Chełmicki w posiedzeniu Komisji 16 X 1905 r., na którym podjęto decyzję wydawania dla ludu tygodnika „Katolik”, a dla środowisk robotniczych — „Pracownik Polski”⁶³.

Godna podziwu była szeroka działalność ks. Chełmickiego, który obok obowiązków duszpasterskich w kościele św. Ducha, pełnił funkcji w konsystorzu arcybiskupim, zajęć redakcyjno-wydawniczych, związanych z *Biblioteką Dzieł Chrześcijańskich*, współpracą dziennikarską w „Słowie”, a także rozległej akcji społecznej i politycznej, znalazł jeszcze czas na udział w pracach warszawskiego Związku Stowarzyszeń Spożywczych. Najpierw wszedł w skład Komisji kontrolującej czynności Biura Informacyjnego, które było organem przejściowym, przygotowującym grunt pod tworzący się Związek Kooperatystów⁶⁴, a następnie wraz z Józefem Edwardem Abramowskim⁶⁵ i Romualdem Mielczarskim⁶⁶ za-

⁵⁹ Kazimierz Ruszkiewicz (1836—1925), kapłan Diec. Sejneńskiej, wyświęcony w 1858 r., doktor teologii, w 1862 r. inkardynowany do Archidiec. Warszawskiej, od 1867 r. wykładowca i regens Seminarium Duchownego, od 1883 r. do śmierci proboszcz parafii św. Krzyża, od 1884 r. biskup pomocniczy warszawski. A. Pleszczyński: *Dzieje Akademii Duchownej... warszawskiej*, s. 168—170; W[ilanowski]: *Nekrolog* [K. Ruszkiewicz]. Kwart. Teol. Wil. R. 4: 1926 s. 217.

⁶⁰ Aleksander Kakowski (1862—1938), doktor prawa kan., wyświęcony na kapłana w 1886 r., w latach 1898—1910 regens warszawskiego Seminarium Duchownego, w latach 1910—1913 rektor Akademii Duchownej w Petersburgu, od 1913 r. arcybiskup warszawski, w latach 1917—1918 członek Rady Regencyjnej, od 1919 r. kardynał. Z. Dłużewska-Kańska: *Kakowski Aleksander*. W: *Pol. słow. biogr.* T. 11 s. 426—428.

⁶¹ Leopold Łyszkowski (1853—1926), kapłan Archidiec. Warszawskiej, wyświęcony w 1876 r., prałat kapituły i urzędnik konsystorza warszawskiego. J. N[iedzielski]: *Łyszkowski Leopold*. W: *Podr. enc. kośc.* T. 43/44 supl. I, s. LIV.

⁶² R. Bender: *Społeczne inicjatywy chrześcijańskie w Królestwie Polskim w latach 1905—1918*. Lublin 1978 s. 66.

⁶³ *Tamże*, s. 114.

⁶⁴ S. Wojciechowski: *Historia spółdzielczości polskiej do roku 1914*. Warszawa 1939 s. 241.

⁶⁵ Józef Edward Abramowski (1868—1918), działacz socjalistyczny, niezadowolony z partii „Proletariat” utworzył nową partię „Zjednoczenie”. Wobec rozbicia ruchu socjalistycznego na pewien okres czasu się załamał, potem chwilowo hołdował anarchizmowi „etycznemu”, a osiadłszy w Warszawie, rozwijał działalność w kierunku „socjalizmu bepaństwowego”. Oddawał się także pracy pisarskiej w zakresie socjalizmu i psychologii. L. Krzywicki, S. Szuman: *Abramowski Józef Edward*. W: *Pol. słow. biogr.* T. 1 s. 16—18.

⁶⁶ Romuald Mielczarski (1871—1926), działacz spółdzielczy i socjalistyczny, pracownik Muzeum w Rapperswilu, po różnych innych posadach i aresztach śledczych osiadł w 1905 r. w Warszawie i związał się z ruchem

łożył wspomniane Towarzystwo, skupiające przedstawicieli ziemianstwa i przemysłu⁶⁷. Zarówno Abramowski, jak i Mielczarski wyznawali ideologię socjalistyczną, wprawdzie niezbyt radykalną, ale mogącą odstarczać duchownych. Chełmicki nie wahał się współpracować z nimi, gdy chodziło o stworzenie organizacji pożytecznej dla społeczeństwa.

W kwietniu 1906 r. I zjazd Demokracji Chrześcijańskiej wybrał Chełmickiego prezesem Tymczasowego Komitetu do Spraw Prasowych⁶⁸, a jego sekretarzem został ks. Henryk Przeździecki⁶⁹. Trzeba dodać że w latach 1907—1910 sprawował Chełmicki wraz z grupą innych księży kościelny patronat nad stowarzyszeniami robotników chrześcijańskich⁷⁰.

Apogeum działalności politycznej ks. Chełmickiego przypada na lata 1916—1918, kiedy to pełnił eksponowane stanowiska państwowe. Związany — jak wyżej wspomniano — ze skupionymi wokół Stronnictwa Polityki Realnej ugodowcami był zdecydowanym przeciwnikiem współpracy z rządami państw centralnych (Austro-Węgier i Prus), a solidaryzował się jedynie z kierunkiem prorosyjskim. Po zajęciu wszakże przez Prusaków i Austriaków Królestwa Polskiego postanowił Chełmicki nie opuszczać Warszawy⁷¹. Jego prorosyjska orientacja zachwiała się. Powoli przestawał się liczyć z niedawną wszechwładzą carską. Co więcej, jako członek konsystorza warszawskiego na stanowisku sędziego surogata wpłynął na arcybpa A. Kakowskiego, że usunięto z urzędowania konsystorskiego język rosyjski, a przywrócono polski⁷².

W obliczu przewidywanej klęski Rosji i w przecuciu nadchodzącej dla Polski niepodległości lub przynajmniej autonomii, gdy przygotowano projekt utworzenia w Warszawie polskiego Uniwersy-

spółdzielczości spożywców, a odsunął się od życia politycznego. Razem z Abramowskim i Chełmickim założył Towarzystwo Kooperatystów. Ze Stanisławem Wojciechowskim wydawał pismo spółdzielcze „Społem”. Od 1911 r. był w zarządzie warszawskiego Związku Stowarzyszeń Spółdzielczych. W spółdzielczości pracował i po odzyskaniu niepodległości przez Polskę. Z. Landau: *Mielczarski Romuald*. W: *Pol. słow. biogr.* T. 20 s. 750—753.

⁶⁷ C. Strzeszewski: *Kościół Katolicki w Polsce wobec zagadnień społeczno-gospodarczych (1966—1918)*. W: *Księga tysiąclecia katolicyzmu w Polsce*. T. 3. Lublin 1969 s. 389.

⁶⁸ R. Bender: *Spółeczne inicjatywy...*, s. 115.

⁶⁹ Henryk Przeździecki (1873—1939), kapłan Archidiec. Warszawskiej, magister Akademii Duchownej w Petersburgu, wyświęcony w 1901 r., wykładowca w warszawskim Seminarium Duchownym w latach 1903—1907, od 1909 r. proboszcz parafii św. Józefa w Łodzi, w latach 1918—1939 biskup siedlecki, działacz unijny. J. R[yste]r: *Przeździecki Henryk*. W: *Podr. enc. kośc.* T. 33/34 s. 71—72.

⁷⁰ C. Strzeszewski: *Kościół Katolicki...*, s. 394.

⁷¹ M. Godlewski: *Chełmicki Zygmunt*, s. 278.

⁷² A. Kakowski: *Wspomnienia*. T. 1 cz. 3 s. 420—421.

tetu, Kakowski polecił Chełmickiemu opracować projekt przyszłego Wydziału Teologicznego, przydając mu do pomocy księży: Stanisława Galla⁷³, Antoniego Cieplińskiego⁷⁴, Jerzego Gauthiera⁷⁵, Adolfa Jełowickiego⁷⁶ i innych⁷⁷. Trzeba podkreślić, że od objęcia w 1913 r. przez arcybpa Aleksandra Kakowskiego rządów w Archidiecezji Warszawskiej Chełmicki był zawsze bliskim jego doradcą, co zresztą sam Kakowski podkreślił w swym *Wspomnieniach* pod 1916 r.⁷⁸ W kwietniu tegoż roku uczestniczył Chełmicki u boku swego ordynariusza w konferencji biskupów Metropolii Warszawskiej⁷⁹.

Latem 1916 r. Chełmicki znalazł się w grupie wybitnych osobistości, reprezentujących różne kierunki polityczne, wybranych w celu wyjazdu do Berlina i przedstawienia Niemcom niepodległościowych życzeń Polaków⁸⁰. Wszelako w październiku odmówił za radą Kakowskiego udziału w podróży. Dnia 3 XI 1916 r., a więc na dwa dni przed oficjalnym ogłoszeniem Aktu 5 listopada, proklamującego utworzenie z byłego zaboru rosyjskiego państwa polskiego, złączonego z Austrią i Niemcami, Chełmicki dzięki Bogda-

⁷³ Stanisław Gall (1865—1942), kapłan Archidiec. Warszawskiej, doktor filozofii, wyświęcony w 1887 r., był wykładowcą w warszawskim Seminarium Duchownym od 1904 r., regensem Seminarium od 1910 r., biskupem sufraganiem warszawskim od 1918 r., pierwszym biskupem połowym, po śmierci arcybpa Kakowskiego w 1938 r. wikariuszem kapitulnym, a od 1940 r. administratorem ap. Archidiecezji. M. Z y w c z y ń s k i: *Gall Stanisław*. W: *Pol. słow. biogr.* T. 7 s. 231—232.

⁷⁴ Antoni Ciepliński (1873—1935), ksiądz Archidiec. Warszawskiej, magister teologii Petersburskiej Akademii Duchownej, wyświęcony w 1898 r., był w latach 1904—1928 wykładowcą w warszawskim Seminarium Duchownym, pracownikiem konsystorza warszawskiego, w latach 1918—1933 z ramienia Ministra WR i OP wizytatorem religii w szkołach. A. F [a j e c k i]: *Ciepliński Antoni*. W: *Podr. enc. kośc.* T. 43/44 supl. I, s. XXIX—XXX; W. M a l e j: *Sylwetki*. W: *Szkice do dziejów Archidiecezji Warszawskiej*. Rzym 1966 s. 152.

⁷⁵ Jerzy Gauthier (1874—1941), kapłan Archidiec. Warszawskiej, po ukończeniu Wydziału Prawa Uniw. Warszawskiego studiował teologię w Rzymie, uzyskując doktorat prawa kan., wyświęcony w 1907 r., od 1908 r. wykładowca w warszawskim Seminarium Duchownym, od 1910 r. proboszcz parafii św. Piotra i Pawła w Warszawie, od 1920 r. kanonik kapituły warszawskiej, bliski współpracownik arcybpa Kakowskiego. I. M a l i n o w s k a: *Gauthier Jerzy*. W: *Pol. słow. biogr.* T. 7 s. 310.

⁷⁶ Adolf Jełowicki (1863—1938), kapłan Archidiec. Warszawskiej, studiował w Lowanium i w Jerozolimie, wyświęcony w 1890 r., od 1901 był proboszczem parafii św. Trójcy na Solcu w Warszawie, od 1918 r. biskupem sufraganiem lubelskim. Z. C h [e ł m i c k i]: *Jełowicki Adolf*. W: *Podr. enc. kośc.* T. 29/30 s. 22.

⁷⁷ A. K a k o w s k i: *Wspomnienia*. T. 3 cz. 3 s. 420—421.

⁷⁸ *Tamże*. T. 1 cz. 3 s. 465.

⁷⁹ *Tamże*, s. 475.

⁸⁰ *Tamże*, s. 502.

nowi hr. Hutten-Czapskiemu⁸¹ znał treść Aktu oraz propozycje niemieckie⁸². I choć nieufnie patrzył na mające nastąpić wypadki, zmienił ostatecznie orientację na proniemiecką⁸³.

W lutym 1917 r. Rada Stanu Królestwa Polskiego powołała Chełmickiego do prac w Komisji Sejmowo-Konstytucyjnej. Po rozwiązaniu Rady Stanu 26 VIII postanowiono utworzyć Radę Regencyjną, która miała sprawować najwyższą władzę aż do powołania króla lub regenta. Dnia 12 IX 1917 r. Chełmicki odczytał z katedry w Warszawie orędzie nowo powstałej Rady Regencyjnej⁸⁴. Otrzymał w niej, niewątpliwie z sugestii Kakowskiego, poważne stanowisko sekretarza generalnego, czyli szefa gabinetu cywilnego. Wraz z regentami (arcybpem A. Kakowskim, księciem Z. Lubomirskim i hrabią J. Ostrowskim) oraz ministrami zasiadał też w tzw. Radzie Koronnej⁸⁵.

Bogdan Hutten-Czapski nazywa Chełmickiego „właściwym *spiritus movens*” Rady⁸⁶, a Krzysztof Dunin-Wąsowicz „szarą eminencją Rady Regencyjnej”⁸⁷. Prawdą jest, że posiadał wielki wpływ przy rozdzielaniu tek ministerialnych. Od momentu objęcia urzędu sekretarza Chełmicki w szybkim tempie ewoluował w kierunku aktywistycznym, stawiając wyraźnie na zwycięstwo Niemiec i Austrii⁸⁸. Na późniejsze zarzuty rusofilstwa, stawiane ze strony Polaków z zaboru pruskiego i austriackiego Kakowskiemu i innym biskupom w Kongresówce, Chełmicki odpowiedział bez wiedzy Kakowskiego, przedstawiając we właściwym świetle stosunek episkopatu Królestwa do rządów okupacyjnych⁸⁹. Należy dodać, że wspólnie z Kakowskim pracował Chełmicki nad zasadami organizacyjnymi planowanego Komitetu Arcybiskupiego, który miał się zająć akcją niesienia pomocy dla ludności okupowanej Polski⁹⁰. Kard.

⁸¹ B. Hutten-Czapski: *Sześćdziesiąt lat życia politycznego i towarzyskiego*. T. 2. Warszawa 1936 s. 492. — Bogdan Hutten-Czapski (1851—1937), hrabia major wojsk pruskich, dziedziczny członek pruskiej izby panów, nieoficjalny doradca kanclerzy K. Hohenlohego i T. Bethmanna-Hollwega, podczas I wojny światowej pośrednik między rządem cesarza Wilhelma II a społeczeństwem polskim. Mianowany w 1915 r. kuratorem Uniwersytetu i Politechniki w Warszawie był zwolennikiem szybkiego utworzenia państwa polskiego. Komisarz rządowy przy Radzie Stanu, a potem przy Radzie Regencyjnej uczynił w 1924 r. fundację ze swych dóbr smoguleckich na rzecz popierania nauki polskiej. W. Dworzaczek: *Czapski-Hutten Bogdan*. W: *Pol. słow. biograf.* T. 4 s. 178—180.

⁸² A. Kakowski: *Wspomnienia*. T. 1 cz. 3 s. 512.

⁸³ K. Dunin-Wąsowicz: *Warszawa w czasie I wojny światowej*. Warszawa 1974 s. 54.

⁸⁴ B. Hutten-Czapski: *Sześćdziesiąt lat życia...*, t. 2 s. 492.

⁸⁵ M. Godlewski: *Chełmicki Zygmunt*, s. 278.

⁸⁶ B. Hutten-Czapski: *Sześćdziesiąt lat życia...*, t. 2 s. 494.

⁸⁷ K. Dunin-Wąsowicz: *Warszawa w czasie I wojny...*, s. 232.

⁸⁸ R. Bender: *Chrześcijańskie inicjatywy...*, s. 131.

⁸⁹ A. Kakowski: *Wspomnienia*. T. 1 cz. 3 s. 381.

⁹⁰ *Tamże*, s. 414.

Kakowski powierzył nadto Chełmickiemu kierownictwo Biura Odnowy Zrujnowanych Kościołów⁹¹.

W związku z wielkim wzrostem liczby urzędów, a co za tym szło, i urzędników i ich zaprzysięganiem, przyjął Chełmicki z polecenia Rady Regencyjnej przysięgę od nowo mianowanych ministrów, sam składając ją jako pierwszy⁹². Z racji swego stanowiska w Radzie Regencyjnej odbył w 1918 r. podróż dyplomatyczną do Berlina w towarzystwie Jana Kucharzewskiego⁹³ i księcia Ferdynanda Radziwiłła⁹⁴, podczas której spotkał się z cesarzem Wilhelmem II i odbył z nim długą rozmowę, a na galowym obiedzie cesarskim zawarł znajomość z Rudolfem Valentinim, szefem cesarskiego gabinetu cywilnego⁹⁵.

Chełmicki posiadał wpływ na arcybpa Kakowskiego nie tylko jako ordynariusza Archidiecezji, ale także jako pierwszego członka Rady Regencyjnej, który to wpływ niejednokrotnie był wyraźnie widoczny w decyzjach, podejmowanych przez arcybiskupa. Współcześnie uważano, że Chełmicki był motorem Rady Regencyjnej i kiedy przygotowywano zamach na regentów, projektowano i jego zładzić⁹⁶.

Z chwilą powrotu do kraju Józefa Piłsudskiego 11 XI 1918 r. z Magdeburga skończyła się polityczna rola sekretarza Rady Regencyjnej. Odtąd do końca niedługiego już życia nie odegrał Chełmicki żadnej roli na arenie wydarzeń politycznych. Działalność jeszcze na odcinku kościelnym. Na konferencji biskupów, obradującej w Warszawie w dniach 20—21 VI 1918 r. pod przewodnictwem wizytatora apostolskiego Achillesa Rattiego, późniejszego nuncjusza i papieża Piusa XI, Chełmicki został członkiem komisji, mającej opracować projekt dotacji duchowieństwa⁹⁷. W tym czasie chodził on już

⁹¹ *Tamże*, T. 2 cz. 4 s. 780.

⁹² *Tamże*, s. 417.

⁹³ Jan Kucharzewski (1876—1952), historyk, prawnik, publicysta, autor prac naukowych, od 1911 r. członek Akademii Umiejętności, był pracownikiem Prokuratury Skarbu Królestwa Polskiego, adwokatem przysięgłym, wykładowcą na Wyższych Kursach Naukowych w Warszawie. Przez pierwsze 3 lata wojny światowej rozwijał za granicą propagandę na rzecz Polski, od 1917 r. działał znowu w Warszawie w Departamencie WR i OP, potem był zastępcą szefa gabinetu cywilnego (Chełmickiego) Rady Regencyjnej, dwukrotnie premierem za tejsze Rady, od 1925 r. członkiem Sądu Rozjemczego w Hadze. J. Maternicki: *Kucharzewski Jan*. W: *Pol. słow. biogr.* T. 16 s. 58—61.

⁹⁴ Ferdynand Radziwiłł (1834—1926), książę, konserwatywny polityk w Wielkopolsce, w latach 1879—1917 poseł do parlamentu niemieckiego, członek izby panów w Berlinie, opowiadający się za porozumieniem Polaków z rządem pruskim, w 1919 r. wybrany posłem do polskiego sejmku ustawodawczego. *Wiel. enc. powsz.* PWN. T. 9 s. 677.

⁹⁵ B. Hutten-Czapski: *Sześćdziesiąt lat życia...*, s. 516—517.

⁹⁶ A. Kakowski: *Wspomnienia*. T. 2 cz. 4 s. 469.

⁹⁷ *Tamże*, s. 763.

w glorii wielkich zasług, a wśród warszawskich konsystorskich współpracowników wybijał się na czoło, że arcybiskup Kakowski mógł go nazwać na kartach swych *Wspomnień* najdzielniejszym swym współpracownikiem i serdecznie mu za współpracę dziękował⁹⁸.

6. Życie towarzyskie. Zgon

Niepełną byłaby biografia ks. Chełmickiego, gdyby nie uwzględniono się jego życia towarzyskiego i koneksji z ówczesną warszawską elitą intelektualną, ponieważ sprawy te w jego życiu odgrywały znaczną rolę. Spośród wielu towarzyszy z redakcji „Słowa” najbardziej zaprzyjaźnił się z Henrykiem Sienkiewiczem. Sienkiewicz, jak wiele innych osób, przyjmowanych w salonach Chełmickiego, cenił go nie tyle za jego znakomite dowcipy, krążące często także po Warszawie, ile i przede wszystkim za to, że potrafił prawie wszystko załatwić⁹⁹. Sienkiewicz bardzo często zwracał się o pomoc do „Rektorka”, jak go poufale w swojej korespondencji nazywał¹⁰⁰. Właśnie nie kto inny, tylko Chełmicki był głównym organizatorem jubileuszu Sienkiewicza w 1900 r.¹⁰¹ Z Sienkiewiczem wyjeżdżał Chełmicki często poza Warszawę na ulubione polowania, a także towarzyszył autorowi *Trylogii* w grze w winta i w spotkaniach towarzyskich. Kiedy Sienkiewicz przebywał w Rzymie, Chełmicki w jego imieniu prowadził rozmowy z wydawcą w sprawach warunków druku *Potopu*, uzgadniał wysokość honorarium i inne rzeczy¹⁰². Trzeba jeszcze raz podkreślić, że Chełmicki od lat 80-tych XIX w. był postacią bardzo popularną w Warszawie, uchodząc za światowca, tolerującego ludzi o innych światopoglądach, oraz za „modnego księdza”, którego bardzo chętnie zapraszano na pogrzeby oraz do błogosławienia małżeństw elity warszawskiej. M. in. 31 V 1899 r. dał ślub Ignacemu Padarewskiemu z Heleną Rosen¹⁰³. Zapraszano go także na dyskusje literackie w salonie Juliana Fuchsa¹⁰⁴, gdzie zbierała się cała

⁹⁸ *Tamże*, s. 779.

⁹⁹ H. Sienkiewicz: *Listy*. T. 1 cz. 1. Red. J. Krzyżanowski, oprac. M. Bokszczanin. Warszawa 1977 s. 112.

¹⁰⁰ Tenże: *Listy do Mściława Godlewskiego (1878—1904)*. Oprac. E. Kiernicki. Wrocław 1956 s. 85.

¹⁰¹ M. Godlewski: *Chełmicki Zygmunt*, s. 277.

¹⁰² H. Sienkiewicz: *Listy do Mściława Godlewskiego*, s. 153.

¹⁰³ *Tamże*, s. 89. — Ignacy Padarewski (1860—1941), pianista kompozytor, polityk, działacz społeczny, rozpoczął karierę pianisty w Wiedniu w 1887 r. Zyskał sławę jednego z najlepszych pianistów świata. Pozostawił znaczny dorobek kompozytorski. Przeznaczał duże sumy na cele dobroczynne. Działał na rzecz niepodległości Polski. W 1919 r. został premierem i ministrem spraw zagr. rządu polskiego i w tymże roku podpisał w imieniu Polski pokojowy traktat wersalski. W latach 1920—1921 był przedstawicielem Polski w Lidze Narodów. H. Opieński: *Ignacy Padarewski*. Kraków 1960.

¹⁰⁴ Rodzina Fuchsów była właścicielem głośnej firmy „Dom Handlowo-Przemysłowy. Franciszek Fuchs i S-ka”, zajmującej się wytwórną cukrów

redakcja „Słowa”. Towarzyszyli mu najczęściej Antoni Donimirski¹⁰⁵, Mścisław Godlewski¹⁰⁶, Antoni Zaleski¹⁰⁷, Julian Łętowski¹⁰⁸.

Spotkania u Fuchsów odbywały się w niedzielne popołudnia. Były bardzo wykwintne i wielkoświatowe, w których obok osób z redakcji „Słowa” brali udział przedstawiciele wielkiego przemysłu i kupiectwa, ludzie literatury i sztuki¹⁰⁹. Na spotkaniach tych Chełmiński przedstawiał prawdopodobnie swoje plany i problemy, związane z jego działalnością społeczną, i niewykluczone, że od razu zyskiwał fundatorów swych przedsięwzięć spośród bogatych współuczestników Fuchsowskich przyjęć. Wpływał na nich z pozycji religii, czego ubocznym rezultatem była m. in. konwersja Ferdynanda Hoesicka¹¹⁰. Sam Chełmiński także urządził w swym mieszkaniu biesiady literackie o wysokim poziomie dyskusji intelektualnej¹¹¹. Jako postać popularna w Warszawie był także przedmiotem napaści ultrapozytywistycznych pism jak np. „Prawdy”¹¹² czy „Przeglądu Tygodniowego”¹¹³. Kradzież w jego piwnicy, jaka miała miejsce

i czekolad i z tego powodu miała duże znaczenie w Warszawie. Julian Fuchs należał do tej rodziny. Zob. biografie: *Fuchs Edward Karol i Fuchs Franciszek* w: *Pol. słow. biogr.* T. 7 s. 176 pióra M. Głowińskiej.

¹⁰⁵ Zob. przyp. 54.

¹⁰⁶ Mścisław Godlewski (1846—1908), prawnik, publicysta, wydawca, w 1873 r. sekretarz Komisji Sprawiedliwości, w 1876 r. podsekretarz stanu Departamentu Karnego warszawskiej Izby Sądowej, w 1880 radca Dyrekcji Tow. Kredytowanego Ziemskiego, był jednym z założycieli Kasy im. J. Mianowskiego. Pisywał do „Niwy”, której był też redaktorem, redagował „Bibliotekę Umiejętności Prawnych”, a od 1887 r. „Słowo”. S. Borkiewicz: *Godlewski Mścisław*. W: *Pol. słow. biogr.* T. 8 s. 182—183.

¹⁰⁷ Antoni Zaleski (1858—1895), dziennikarz, literat, współpracownik „Czasu” i „Echa”, był współzałożycielem i wydawcą „Słowa”, autorem kilku prac. *Wiel. enc. powsz.* PWN. T. 12 s. 622.

¹⁰⁸ Julian Łętowski (prawdziwe nazwisko Władysław Książek) (1857—1897), dramaturg i nowelista. *Ilustr. enc. Trzaski, Everta i Michalskiego*. T. 3 kol. 238.

¹⁰⁹ F. Hoesick: *Powieść mojego życia. Pamiętniki*. T. 2. Wrocław 1959 s. 13.

¹¹⁰ *Tamże*, 478. — Ferdynand Hoesick (1867—1941), literat, historyk literatury, wydawca, otrzymał w spadku po ojcu Ferdynandzie Wilhelmie i teściu Salomonie (po konwersji na katolicyzm Franciszku) Lewentalu dwie księgarnie, które rozszerzył o dział wydawniczy. Po pierwszej wojnie światowej je sprzedał. K. Wyka: *Hoesick Ferdynand*. W: *Pol. słow. biogr.* T. 9 s. 561—563.

¹¹¹ J. Bystroń: *Warszawa*. Warszawa 1977 s. 260.

¹¹² „Prawda” była tygodnikiem społeczno-politycznym i literackim, założona przez A. Świętochowskiego. Wychodziła w latach 1881—1915 w Warszawie jako główny organ pozytywistów. *Wiel. enc. powsz.* PWN. T. 9 s. 196.

¹¹³ „Przegląd Tygodniowy”, pismo bojowników pozytywistycznych, krytykujące różne dziedziny dotychczasowego życia, wychodziło w Warszawie przez wiele lat od 1866 r. J. Kucharzewski: *Czasopiśmiennictwo polskie wieku XIX w Królestwie, na Litwie i Rusi oraz na Emigracji*. Warszawa 1911 s. 91—94.

18 I 1890 r. nabrała posmaku swego rodzaju skandaliku i dała podniecie do wystąpień antyklerykalnej prasy¹¹⁴, dopuszczającej się złośliwości w ocenie kradzieży. W obronie Chełmickiego stanął wtedy w swej „Kronice”¹¹⁵ Bolesław Prus¹¹⁶. W 1897 r. Aleksander Świętochowski¹¹⁷ napisał w „Prawdzie” nieprzychylny o Chełmickim artykuł, krytykując „Księdza Rektora” za postawę, jaką przybrali ugodowcy podczas wizyty w Warszawie cara Mikołaja II w 1897 r. Opinii tej o Chełmickim nie podzielał jednak Henryk Sienkiewicz¹¹⁸, z czego Chełmicki był niewątpliwie rad.

W redakcji „Słowa” był Chełmicki wyrocznią w sprawach kościelnych, toteż zwracali się doń jego towarzysze pracy z prośbą o rozwiązanie ich spraw o charakterze moralnym i religijnym. Jedynym znany list Sienkiewicza do Chełmickiego z 1893 r. zawiera gorącą prośbę do adresata, aby ten ostatni pomógł mu w otrzymaniu dyspensy od zapowiedzi przed ślubem Sienkiewicza w Krakowie i zaliczenie go do kategorii tzw. wagabundów, którzy według prawa kościelnego nie muszą brać ślubu przed proboszczem narzeczonej, lecz przed proboszczem aktualnego miejsca pobytu¹¹⁹. Z okazji 25-lecia pracy pisarskiej autora *Krzyżaków* Chełmicki wraz z radcą prawnym warszawskiego Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego podpisał 18 VII 1901 r. w Kielcach akt notarialny nabycia dla pisarza Obłęgorka, który następnie wielokrotnie odwiedzał i spędzał tam krótkie urlopy¹²⁰.

Podczas redagowania *Podręcznej encyklopedii kościelnej* zetknął się Chełmicki i nawiązał więź przyjaźni z czołowymi działaczami i pisarzami duchownymi z Królestwa Kongresowego i z innych za-

¹¹⁴ K. Beylin: *Dni powszednie Warszawy w latach 1880—1900*. Warszawa 1967 s. 269—270.

¹¹⁵ B. Prus: *Kroniki*. T. 12. [Warszawa 1962] s. 129.

¹¹⁶ Bolesław Prus (Aleksander Głowacki) (1847—1912), powieściopisarz i publicysta, powstaniec 1863 r., pisywał do „Muchy”, „Kolki”, „Kurierza Warszawskiego”, „Kurierza Codziennego”, był redaktorem „Nowin”. Równoległe z publicystyką oddawał się twórczości literackiej, zaczynając od utworów rozrywkowo-satyrycznych do nowel i powieści w oparciu o ideologię pozytywistyczną. J. Kluczycka-Saloni: *Bolesław Prus*. Wyd. 2. Warszawa 1964; A. Szweykowski: *Głowacki Aleksander*. W: *Pol. słow. biogr.* T. 8 s. 117—121.

¹¹⁷ Aleksander Świętochowski (1849—1938), publicysta, dramatopisarz, prozaik, współpracował od 1870 r. z „Przeglądem Tygodniowym”, nadając mu ideologię pozytywistyczną, a po studiach w Lipsku i zdobyciu doktoratu objął jego redakcję, prowadząc do 1878 r. 1878—1881 był współpracownikiem, a następnie redaktorem „Nowin”. W 1881 r. założył „Prawdę” i redagował ją do 1902 r. W 1905 r. utworzył Stronnictwo Postępowo-Demokratyczne. W latach 1908—1912 redagował „Kulturę Polską”. W 1927 r. otrzymał nagrodę literacką m. Łodzi. Ostatnie lata przeżył samotnie w Gołotczyźnie k. Ciechanowa. *Nowy Korbut*. T. 15. Warszawa 1977 s. 668—685.

¹¹⁸ H. Sienkiewicz: *Listy*. T. 1 cz. 1 s. 195.

¹¹⁹ *Tamże*, s. 112—113.

¹²⁰ *Tenże*: *Listy do Mściława Godlewskiego...*, s. 259.

borów. Jakim był dla nich autorytetem, świadczy fakt, że kiedy pewien publicysta, niewątpliwie z zazdrości z powodu ogromnego powodzenia przedsięwzięć Chełmickiego, wystąpił w 1921 r. z zarzutem, jakoby Chełmicki należał do masonerii¹²¹, dawni współpracownicy *Podręcznej encyklopedii kościelnej* i *Biblioteki Dzieł Chrześcijańskich* podpisali protest, drukowany w „Wiadomościach Archidiecezjalnych Warszawskich”, odpierający oszczerczy zarzut¹²². Być może asumpt do zarzutu wziął autor z faktu bliskich kontaktów Chełmickiego z ludźmi o odmiennych światopoglądach, od których księży zwłokę stronili, jak z liberałem Andrzejem Niemojewskim, czy socjalistami Józefem Edwardem Abramowskim i Romualdem Mielczarskim. Ostatnim wysokim wyróżnieniem Chełmickiego była jego papieska nominacja — z sugestii kard. Kakowskiego — w 1920 r. na protonotariusza apostolskiego (infulata)¹²³.

Zmarł ks. Zygmunt Chełmicki 3 VII 1922 r. Zgon jego uczcili przyjaciele licznymi nekrologami. Podkreślano w nich zasługi zmarłego, zwłaszcza na niwie wydawnictw katolickich. Przy zwłokach mową pogrzebową wygłosił wybijający się w Warszawie kaznodzieja ks. Antoni Szlagowski, w której dał rys całokształtu działalności Chełmickiego. Powiedział: „Nie żył sobie, ale dla nas i całego społeczeństwa”¹²⁴. W imieniu Stowarzyszenia Kapłanów w Kasie Oszczerdności pożegnał go poseł ks. Marceli Nowakowski¹²⁵. Mszę św.

¹²¹ Pomimo usilnych poszukiwań nie udało się wykryć, w którym to piśmie wydrukowano ten zarzut.

¹²² W sprawie oszczerstwa na ks. Infulata Z. Chełmickiego. *Wiad. Archidiec.* Warsz. R. 11: 1921 nr 11/12 s. 202—203. — Protest podpisali 15 XI 1921 r. J. Archutowski, R. Archutowski, A. Fajęcki, J. Gauthier, J. Lipiński, J. Niedzielski, M. Nowakowski, H. Przeździecki, C. Sokołowski, A. Szlagowski, A. Szymański, A. Wyrzykowski.

¹²³ *Elenchus cleri... Archidioecesis Varsaviensis pro anno Domini 1921*, s. 9.

¹²⁴ A. Szlagowski: *Mowa nad zwłokami śp. ks. dr Zygmunta Chełmickiego... wypowiedziana w kościele św. Ducha popaulińskim dnia 7 lipca 1922 r.* W: *Tegóż: Mowy narodowe*. Poznań [1924] s. 160—165. — Ks. Antoni Szlagowski (1864—1956) studiował w Akademii Duchownej w Petersburgu, wyświęcony na kapłana w 1890 r., był proboszczem w Kurdwanowie, potem u św. Barbary w Warszawie, równocześnie wykładowcą w warszawskim Seminarium Duchownym, a następnie profesorem i rektorem Uniw. Warszawskiego. Do kapituły katedralnej wszedł w 1907 r., biskupem sufraganem warszawskim został w 1927 r., a w 1946 r. tyt. arcybiskupem. W latach 1942—1946 rządził Archidiecezją jako wikariusz kapitulny. Uchodził za dobrego kaznodzieję, J. Archutowski: *Szlagowski Antoni*. W: *Podr. enc. kośc.* T. 37/38 s. 407—408; W. Malej: *Sylwetki*, s. 281.

¹²⁵ Marceli Nowakowski (1882—1940), studiował filozofię na Uniw. Gregoriańskim w Rzymie, teologię w Innsbrucku, gdzie też uzyskał doktorat w 1909 r. W tymże roku przyjął święcenia kapłańskie. Był wykładowcą w warszawskim Seminarium Duchownym w latach 1910—1926, potem do śmierci proboszczem parafii Zbawiciela w Warszawie. Był posłem w 3 kadencjach sejmowych, należał do czołowych działaczy Stronnictwa Narodowego. Został rozstrzelany przez Niemców w Palmirach 22 I 1940 r. E. Muszalski, J. Zieliński: *Nowakowski Marceli Wacław*. W: *Pol. słow. biogr.* T. 23 s. 290—291.

przy zwłokach w kościele św. Ducha odprawił kard. A. Kakowski, a kondukt pogrzebowy prowadził bp sufragan Stanisław Gall. W ostatniej drodze towarzyszyli ks. Zygmuntowi Chełmickiemu bardzo licznie zebrani warszawiacy z rozmaitych sfer społecznych. Pogrzebano go na Cmentarzu Powązkowskim ¹²⁶.

DE SIGISMUNDO CHELMICKI

(1851—1922)

Agitur de celeberrimo sacerdote, qui superatis studiis theologicis in Seminario Dioecesano Plocensi et in Universitate Manasteriensi in Germania, anno 1873 ordinatus est. Peracto munere vicariatus Plociae ad ecclesiam cathedralem et obtenta anno 1877 incardinatione Archidioecesi Varsaviensi rector ecclesiae S. Spiritus Varsaviae canonicusque, postea praelatus custos capituli cathedralis Varsaviensis factus est. Annis 1878—1922 laboriosissimam vitam duxit qua collaborator ephemeridum Varsaviensium — 678 articulos publicando — qua initiator et redactor editionis „Bibliotheca Operum Christianorum” (*Biblioteka Dzieł Chrześcijańskich*), qua in editione 63 opera in 147 voluminibus edita sunt tam Poloniarum quam extraneorum auctorum, qua redactor „Encyclopaediae ecclesiasticae”, qua indefessus patronus pauperum et operariorum. Sigismundus Chełmicki etiam politicis in rebus partem habuit, laborando in politica activitate pro bono suae patriae et Ecclesiae Catholicae. Insignitus a Benedicto papa XV 1920 anno dignitate protonotarii apostolici, plenus meritis, obiit Varsaviae 3 VII 1922, sepultus in Coemeterio Powiżkowiensi.

---

¹²⁶ Zob. nekrologi Chełmickiego: A. F[a]jęcki: *Śp. ks. Z. Chełmicki*. Wiad. Archidiec. Warsz. R. 12: 1922 nr 8/9 s. 163—164; M. Szkopowski: *Ksiądz Zygmunt Chełmicki*. Posiew. R. 16: *Śp. ks. pratat [Z. Chełmicki]*. Prz. Katol. R. 1: 1922 nr 2 s. 32; *Śp. ks. Zygmunt Chełmicki*. Rzeczpospolita. R. 3: 1922 nr 180 wyd. wiecz., s. 8; *Śp. ksiądz Zygmunt Chełmicki*. Zorza R. 1922 nr 30 s. 240; *Śp. ksiądz Zygmunt Chełmicki, infułat, pratat kapituły metropolitalnej i rektor kościoła św. Ducha*. Gaz. Poranna. R. 22 nr 181 s. 5; *Wspomnienie pośmiertne [o ks. Z. Chełmickim]*. Kur. Warsz. R. 1922 nr 77 wyd. por., s. 4.